

УДК 330.3:338.4 (477)

Стадник Валентина,
доктор економічних наук, професор,
Хмельницький національний університет,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Хмельницький; ORCID ID 000-0002-2095-3517
e-mail: stadnyk_v_v@ukr.net

Йохна Віталій,
кандидат економічних наук, науковий співробітник,
Хмельницький національний університет,
м. Хмельницький; e-mail: vyokhna@gmail.com

Красовський Олександр,
здобувач PhD,
Хмельницький національний університет,
кафедра менеджменту та адміністрування,
м. Хмельницький; e-mail: krasovskyial0100@gmail.com

Наскальний Сергій,
здобувач PhD,
Хмельницький національний університет,
кафедра менеджменту та адміністрування
м. Хмельницький; e-mail: Ns.armax@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2022-04-103-115>

РОЛЬ СЕРВІСНИХ ПІДПРИЄМСТВ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

У статті актуалізовано проблему підтримання спроможності економічної системи України забезпечити відтворення економічних процесів у період війни і сформувати умови для відновлення економіки у повоєнний період. В контексті означеної проблеми висловлено припущення, що на період відновлення зруйнованих виробничих систем великого бізнесу важливе місце у процесах створення позитивного економічного результату має зайняти малий та середній бізнес – завдяки своїй здатності оперативно реагувати на зовнішні загрози і знаходити способи задоволення суспільних потреб навіть в екстремальних умовах.

З метою підтвердження авторської позиції проаналізовано структуру підприємницького сектору економіки України за кількістю учасників та результатів їх діяльності у передвоєнний період. Серед них виокремлено підприємства сфери сервісу з виділенням тих, що формують якість життя населення і носять переважно індивідуалізований характер (побутові послуги, освіта, медицина, спорт, фізична реабілітація, розваги, туризм, харчування тощо) і такі, що формують сервісну інфраструктуру економіки, обслуговуючи виробничі сектори. Досліджено умови та результати діяльності окремих груп сервісних підприємств з позицій їх завдань у структурі національної економіки та в глобальному економічному просторі. Із застосуванням методів економіко-статистичного аналізу виділено частку і внесок підприємців-фізичних осіб у загальні результати економічної діяльності, а методами логічного узагальнення зроблено висновки про умови і можливості сервісних підприємств збільшувати потенціал розвитку та посилювати конкурентні позиції вітчизняних промислових виробників на світовому ринку в умовах воєнного та повоєнного періоду.

Зазначено, що для збільшення цих можливостей в сучасному стані економіки України необхідне переосмислення відносин між державою і бізнесом. Держава має стати інститутом, відповідальним за прогрес, цілеспрямовано збільшуючи можливості розвитку підприємництва як рушійної сили прогресу. На основі авторського бачення основних переваг і слабких місць підприємництва у його малих формах показано можливості взаємопосилення результативності взаємодії держави та підприємницького середовища і місця у цих процесах сервісних підприємств. Підкреслено необхідність інституційної підтримки розвитку сервісних підприємств, здатних підвищувати споживчу цінність продукції промислових виробників.

Ключові слова: потенціал розвитку бізнесу, структурні зміни, інституційна підтримка, експортний потенціал послуг, знаннєвмісний сервіс.

Stadnyk Valentyna,
Doctor of sciences (in Economics), Professor,
Khmelnitskyi National University,
Department of Management and Administration,
Khmelnitskyi

Yokhna Vitaly,
PhD in Economics, Researcher,
Khmelnitskyi National University,
Khmelnitskyi

Krasovskyi Oleksandr,
postgraduate student,
Khmelnitskyi National University,
Department of Management and Administration,
Khmelnitskyi

Naskalnyj Serhij,
postgraduate student,
Khmelnitskyi National University,
Department of Management and Administration
Khmelnitskyi

THE ROLE OF SERVICE COMPANIES IN REALIZING THE DEVELOPMENT POTENTIAL OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR AND POST-WAR RECOVERY

The article updates the problem of maintaining the ability of the economic system of Ukraine to ensure the reproduction of economic processes during the war and to create conditions for the recovery of the economy in the post-war period. In the context of the stated problem, it is suggested that during the period of restoration of the destroyed production systems of big business, an important place in the processes of creating a positive economic result should be occupied by small and medium-sized businesses – thanks to their ability to quickly respond to external threats and find ways to meet public needs even in extreme conditions.

In order to confirm the author's position, the structure of the entrepreneurial sector of the Ukrainian economy was analyzed in terms of the number of participants and the results of their activities in the pre-war period. Among them, service enterprises are singled out, with the selection of those that shape the quality of life of the population and are mainly of an individualized nature (household services, education, medicine, sports, physical rehabilitation, entertainment, tourism, food, etc.) and those that form the service infrastructure of the economy, serving production sectors. The conditions and results of the activity of individual groups of service enterprises from the positions of their tasks in the structure of the national economy and in the global economic space have been studied. With the application of methods of economic and statistical analysis, the share and contribution of entrepreneurs-individuals in the overall results of economic activity was highlighted, and conclusions were drawn using the methods of logical generalization about the conditions and opportunities of service enterprises to increase the development potential and strengthen the competitive positions of domestic industrial producers on the world market in the conditions of war and postwar period.

It is noted that in order to increase these opportunities in the current state of the economy of Ukraine, a rethinking of the relationship between the state and business is necessary. The state should become an institution responsible for progress, purposefully increasing opportunities for the development of entrepreneurship as a driving force of progress. On the basis of the author's vision of the main advantages and weak points of entrepreneurship in its small forms, the possibilities of mutual reinforcement of the effectiveness of the interaction of the state and the entrepreneurial environment and the place in these processes of service enterprises are shown. The need for institutional support for the development of service enterprises capable of increasing the consumer value of the products of industrial producers is emphasized.

Key words: business development potential, structural changes, institutional support, export potential of services, knowledge-based service.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Висока ймовірність сценарію затяжного воєнного опору України нападу російських агресорів поставило в один ряд із питаннями управління процесами ведення воєнних дій проблему економічного виживання країни. За нинішніх умов, коли значна частина промислового і експортного потенціалу України зазнала катастрофічних руйнувань, а енергосистема перебуває в стані аварійного балансування електроживлення (що ускладнює або навіть унеможлиблює виробництво багатьох видів товарів і послуг) економічне виживання країни значною мірою залежить від того, наскільки активними, відповідальними і результативними будуть рішення і дії представників підприємницького середовища.

Як показали соціологічні дослідження, в перші місяці війни близько 80% вітчизняних підприємств припинили свою діяльність і очікування бізнесу були дуже негативними. Та вже через кілька місяців ситуація на більшості споживчих ринків стала виправлятися (за даними опитування, у серпні 2022 р. ствердно вказали на те, що повністю або майже повністю припинили свою роботу уже тільки близько 40% суб'єктів господарювання) [1]. Проте відновлення роботи відбувається повільніше, ніж очікувалось. Підтвердження цього можна бачити у зниженні Індексу очікування ділової активності (ІОДА) в підприємницькому середовищі. Він розраховується НБУ щомісячно. І якщо у вересні цей показник дорівнював 46,1, то вже в жовтні він знизився до 44,9, в листопаді до 42,7, а в грудні – до 42,1. І майже у всіх секторах економіки України має місце негативне очікування щодо збереження кількості працівників. Виняток – сфера послуг, де очікування більш оптимістичні (листопад – 42,9, грудень – 45,0) [2].

Очевидними наслідками зниження ділової активності є зростання безробіття та, відповідно, зменшення доходів населення. Це безпосередньо впливатиме на обсяги платоспроможного попиту на тих сегментах споживчих ринків, які формують якість життя, але не є обов'язковими для життєзабезпечення – на ринках послуг, пропозицію на яких формують сервісні підприємства. Велика кількість учасників такого ринку, специфічний характер і різноманіття широкого спектру послуг, що ними надаються, а також переважання в структурі їх учасників дрібних підприємств, які самі створюють для себе робочі місця, роблять актуальними дослідження, спрямовані на визначення ролі сервісних підприємств у підтриманні функціонування економіки України в умовах війни та вирішенні завдань її повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Дослідження проблем розвитку сфери сервісу в Україні науковцями здійснюється передусім з погляду ефективності управління та в розрізі завдань функціонального менеджменту. Водночас останнім часом багато науковців присвячують свої дослідження питанням впливу сфери сервісу на загальний економічний розвиток. Зокрема, вплив структури споживчих ринків на розвиток різних видів сервісної діяльності проаналізовано В. Громовим [3], В. Кисельовим [4]; вплив інформаційних технологій як складової сервісу підприємств на розвиток економіки досліджували І. Іртицева із співавторами [5]; зростання рівня соціалізації економіки та індивідуалізації споживчого ринку – Т. Яхно [6], І. Косіченко [7], Дж. Оркут [8] та ін. [9; 10]. Багатогранність цих досліджень вказує на цінність їх результатів для управління розвитком сфери сервісу як важливої складової національних економік. Водночас в нинішніх умовах важливо не тільки з'ясувати чинники впливу та виокремити існуючі тенденції розвитку сфери сервісу, а й показати можливості сервісних підприємств збільшувати ринковий потенціал промислових виробників та посилювати їх конкурентні позиції на світовому ринку, що має передусім практичну цінність для економіки України в її сучасному стані та повоєнному відновленні. Це і визначеною метою даного дослідження.

Мета статті. Проаналізувати структуру сфери сервісу в Україні з позицій тих завдань, які вирішують окремі групи сервісних підприємств у нинішньому стані національного економічного простору та розглянути їх можливості збільшувати ринковий потенціал та посилювати конкурентні

позиції вітчизняних промислових виробників на світовому ринку в умовах воєнного та повоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сервісні підприємства складають так званий третинний сектор економіки, який, згідно класифікації К.Кларка і Ж. Фурастьє, охоплює діяльність з надання послуг на комерційній основі. До первинного сектору входять галузі, продукти діяльності яких є сировиною для інших видів діяльності (видобувні, сільське господарство), до вторинного – галузі переробної промисловості, до третинного – різного роду послуги. В розвинених країнах третинний сектор складає основну частину економіки (понад 50%), є найбільшим за кількістю працівників і зростає найшвидшими темпами. У разі перевищення його внеску у створення ВВП в 70% стверджується, що така економіка стає постіндустріальною [4; 11].

Безумовно, постіндустріальна економіка є привабливою з погляду концепції сталого розвитку, яка на перше місце виводить не економічну динаміку, а соціальний прогрес та екологічну безпеку. Однак реалізація завдань соціального прогресу і сталості довкілля можлива за умов, коли країна, яка ставить перед собою відповідні завдання, може підтримувати високий рівень економічного достатку. В суспільстві постіндустріальному це можливо тоді, коли країна у міжнародному розподілі праці пропонуватиме на світовий ринок послуги, що мають високу мінову ціну. Тобто, характер цих послуг не обмежується локальним призначенням у задоволенні потреб споживачів, а може набувати глобального застосування і експортуватися. На наш погляд, саме з цих позицій і слід розглядати структуру третинного сектора України та досліджувати її можливості впливати на загальну динаміку її розвитку, в тому числі – в період війни та повоєнного відновлення.

На нашу думку, послуги, що надаються сервісними підприємствами, можна поділити на такі, що формують якість життя населення, забезпечують соціальний прогрес і носять переважно індивідуалізований характер (побутові послуги, освіта, медицина, спорт, фізична реабілітація, розваги, туризм, харчування тощо) і такі, що формують сервісну інфраструктуру економіки, обслуговуючи виробничі сектори (транспортні, логістичні, консалтингові, фінансові, страхові, науково-технічні та ін.). В обох випадках результати надання послуг не мають матеріального втілення, проте їх цінність може значно перевищувати цінність матеріальної складової основного продукту (як, наприклад, послуги інформаційного забезпечення ведення бізнесу, які нині змінюють характер більшості бізнес-процесів, спрощують управління ними і підвищують якість сервісу). А висока цінність інформаційних технологій не тільки для функціонування і розвитку національних економік, а й для життєзабезпечення країн, підтримання суспільного порядку і керування політичними процесами визнана нині всіма, що стало підставою для виділення деякими науковцями інформаційних послуг у окремий сектор економіки (четвертинний) [12].

Важливі суспільні запити задовольняє і сектор відпочинкових та побутових послуг – вони є значною мірою індивідуалізованими та потребують креативних рішень до умов і способів їх надання, які формують вагому частку споживчої цінності у переважній більшості сервісних пропозицій. Ця сфера зазвичай є не вигідною для великого бізнесу, оскільки має переважно локальний характер і недостатню місткість ринкової ніші. Та за кваліфікованого менеджменту і послуги можуть перерости період локального закріплення і стати успішним гравцем на глобальному ринку – формуючи мережу підприємств, які діють на основі франшизи, підпорядковуючись встановленим правилам роботи зі споживачами, закріпленими в створеній засновниками бізнес-моделі. Найбільш яскравим прикладом такої бізнес-моделі є мережі закладів Mc-Donald's, які не втрачають своїх можливостей залишатись на ринку навіть за значних безпекових загроз (як це має місце під час війни в Україні).

Не менш важливою є сфера послуг як джерело самозабезпечення населення, оскільки переважна більшість суб'єктів господарювання у цій сфері здійснюють економічну діяльність у статусі фізичних осіб-підприємців (ФОП). Дані офіційної статистики, які в розрізі основних видів економічної діяльності та в порівнянні 2020-2021 років наведено в табл.1 показують, що, наприклад, у 2021 р. 81,04% від загальної кількості суб'єктів господарювання (СГ) в різних сферах економічної діяльності займали ФОП. А в розрізі видів економічної діяльності найбільшу частку у загальній структурі підприємницького сектору займають торговельні підприємства – у 2021 році 41,9%

підприємницьких структур і фізичних осіб-підприємців займалися саме торгівлею, у 2021 р. ця частка склала 39,7%; серед них ФОП займали 87,5%.

Більше половини ФОП зайняті в інших сферах економічної діяльності (за винятком сільського господарства і будівництва). В той же час виробничою діяльністю (сукупно промисловість і будівництво) у 2020-21 р. займалися приблизно лише 9% від загальної кількості суб'єктів підприємницької діяльності. З них у статусі ФОП у 2021 р. знаходилися приблизно половина (відповідно 59,7% у промисловості та 44,4% у будівництві).

І таке співвідношення є логічним, оскільки виробнича діяльність є більш капіталомісткою та складнішою в організації бізнес-процесів, ніж надання послуг, зокрема, торговельних. Тим більше, що віддача від вкладених коштів в сферу торгівлі відбувається набагато швидше, ніж у виробничих видах діяльності. І за невеликих обсягів товарообігу торговельний бізнес майже завжди забезпечує дохідність, якщо підприємець орієнтується на поточний попит. Тому економічне активне населення і надає перевагу даному бізнесу, про що свідчить переважна кількість ФОП у цій сфері (45,5% у 2020 р. і 42,9% у 2021 р. від усієї кількості ФОП).

Таблиця 1

Структура підприємницького сектору України за кількістю ФОП у розрізі видів економічної діяльності у 2020-2021 рр.

	2020 рік			2021 рік			Зміна кількості ФОП 2021-2020, од.
	Кількість діючих СГ, од.	в тому числі ФОП		Кількість діючих СГ, од.	в т. ч. ФОП, од.	Частка ФОП у загальній к-сті СГ за видами діяльності, %	
		од.	у % до заг.				
Усього	1973652	1599755	100,0	1956320	1585414	81,04	-14341
Сільське, лісове та рибне господарство	73368	23916	1,5	70803	23050	32,56	-866
Промисловість	126337	78531	4,9	121787	72728	59,72	-5803
Будівництво	56926	25293	1,6	56627	25127	44,37	-166
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	826129	727760	45,5	777419	680381	87,52	-47379
Транспорт, складське госп-во, поштова та кур'єрська діяльність	98307	80723	5,0	94633	77014	81,38	-3709
Тимчасове розміщення й організація харчування	71748	64051	4,0	69775	62215	89,17	-1836
Інформація та телекомунікації	234188	218134	13,6	284141	267757	94,23	+49623
Фінансова та страхова діяльність	10225	6057	0,4	10643	6409	60,22	+352
Операції з нерухомим майном	95809	59011	3,7	94342	58249	61,74	-762
Професійна, наукова та технічна діяльність	140374	110564	6,9	143210	113654	79,36	+3090
Адміністративне та допоміжне обслуговування	53735	34898	2,2	54153	35566	65,68	+668
Освіта	16733	13992	0,9	17927	15245	85,04	+1253
Охорона здоров'я та надання соціальної	37583	30176	1,9	34574	27005	78,11	-3171

допомоги							
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	15774	13439	0,8	15829	13565	85,70	+126
Надання інших видів послуг	116416	113210	7,1	110457	107449	97,28	-5761

Джерело: складено авторами на основі [13]

Разом з тим, привабливою ця сфера діяльності є і через спрощену систему оподаткування, яка за відсутності чітких умов віднесення бізнесу до числа підприємств-юридичних осіб, давала змогу «подрібнювати» його на складові, що мають статус ФОП, максимально зменшуючи тим самим обсяги сплачених податків. Справедливість даного висновку підтверджується тим, що порівняно з 2020 роком у 2021 р. (коли урядом стали вживатись заходи для усунення такого способу ухиляння від оподаткування) кількість ФОП у торгівлі зменшилась на 47379 одиниць. І це на порядок більше, ніж зменшення ФОП в усіх інших видах економічної діяльності. Водночас є й такі види економічної діяльності, де зміни відбувалися в протилежному напрямі. Відрадно, що це ті види діяльності, які доцільно означити як знаннєвмісні та креативні – освіта, професійна науково-технічна діяльність, адміністративне обслуговування, мистецтво та відпочинок тощо. І найбільш відчутне зростання – в сфері інформації та телекомунікацій.

Так, в сфері ІТ кількість ФОП у 2021 р. порівняно з попереднім роком зросла на 49623 одиниць і їх частка в загальній кількості суб'єктів господарювання в цій сфері досягла 94,23% (див.табл.1). Найбільш імовірна причина останнього – в наявних та очікуваних змінах інструментів державного регулювання цієї сфери, згідно яких для суб'єктів цього сегменту ринку більш вигідною стала співпраця в режимі аутсорсингу з ФОП (з 5% податковим навантаженням на дохід), аніж в складі підприємства, де встановлюється нижній рівень заробітної плати найманого працівника не нижче 1200 євро на місяць, тим більше, що законодавцем визначено перехідний період до 2025 р., у якому ФОП у складі ІТ-компаній може складати до 50%, а після 1 січня 2025 – до 20% [14; 15]. Посилення фінансового моніторингу трансакцій з боку банківських установ також спонукало фрілансерів ІТ-сфери оформити статус ФОП, оскільки підвищило рівень ризикованості роботи без юридичного оформлення відносин із роботодавцями.

Загалом, здійснення законодавчих змін у сфері регулювання діяльності учасників ринку ІТ-послуг, за оцінками експертного середовища, у 5 разів зменшить податкове навантаження в галузі порівняно із загальною системою [16]. Очікується, що тим самим буде створено гарні стартові умови для розвитку вітчизняних стартап-компаній, які розробляють власний продукт з високою доданою вартістю, а не виконують рутинну роботу на замовлення іноземних фірм. Останнє властиво більшості ІТ-аутсорсерів, де частка доданої вартості українських учасників зовсім низька, що безпосередньо впливає на обсяги реалізації послуг галузі (табл.2, складена авторами за даними [17]).

Таблиця 2

Внесок ФОП у загальні обсяги реалізації продукції (робіт, послуг) в підприємницькому секторі України в розрізі видів економічної діяльності (2021 р.)

	Обсяги реалізації суб'єктів господарювання (СГ)		У тому числі фізичні особи-підприємці (ФОП)		Частка ФОП у обсягах реалізації за видами діяльності
	усього, млрд. грн	% до заг.	усього, млрд. грн	у % до заг.	
Усього	15240,05	100,0	1373,02	100,0	9,01
Сільське, лісове та рибне госп-во	943,49	6,2	24,83	1,8	2,63
Промисловість	4999,41	32,8	82,67	6,0	1,65
Будівництво	539,50	3,5	28,52	2,1	5,29
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	5994,85	39,3	609,83	44,4	10,17

Транспорт, складське госп-во, поштова та кур'єрська діяльність	654,50	4,3	74,09	5,4	11,32
Тимчасове розміщування й організація харчування	107,29	0,7	59,23	4,3	55,20
Інформація та телекомунікації	528,45	3,5	247,47	18,0	46,83
Фінансова та страхова діяльність	395,83	2,6	6,11	0,4	1,54
Операції з нерухомим майном	192,78	1,3	41,11	3,0	21,32
Професійна, наукова та технічна діяльність	451,81	3,0	98,71	7,2	21,85
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	161,14	1,1	33,45	2,4	20,76
Освіта	16,65	0,1	9,41	0,7	56,49
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	195,37	1,3	16,30	1,2	8,34
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	20,97	0,1	10,41	0,8	49,64
Надання інших видів послуг	38,02	0,2	30,90	2,3	81,27

Джерело: складено авторами на основі [17]

Так, у 2021 р. частка ІТ-послуг у загальних обсягах реалізації продукції і послуг підприємств різних сфер і форм діяльності (3,5%) значно менша, ніж частка у загальній кількості суб'єктів господарювання (13,6%). При цьому майже половину доходів ІТ (46,83%) забезпечили саме підприємці – фізичні особи.

Очікувалось, що уже в 2022 році відбудуться позитивні зміни у цій сфері економічної діяльності, проте війна внесла свої корективи. І хоча за попередніми (опосередкованими) оцінками обсяги реалізації послуг в ІТ-сфері у 2022 р. не зменшилися порівняно з 2021 р. (за порівняльний період у 8 місяців), проте зростання не було відчутним. Це видно, зокрема, за обсягами експортної виручки від діяльності ІТ-сфери – за 8 місяців 2022 р. виручка від експорту ІТ-послуг склала 4,9 млрд. дол. США, що сягнуло 71% від річного експорту цих послуг у 2021 р. Зростання експорту послуг сектору ІТ у 2022 р. склало 16% порівняно з аналогічним періодом минулого року. А частка послуг ІТ-сектору в загальному експорті послуг забезпечила майже половину експортних надходжень в Україну (48%) [18]. І це при тому, що багато українських ІТ-компаній через війну здійснило релокацію бізнесу за кордон. Завдяки інформаційним технологіям українські компанії можуть доєднуватися до міжнародних мереж доданої вартості, збільшувати обсяги виробництва та експорту продукції, оперативно реагувати на потреби ринку, ставати конкурентоспроможнішими [19; 20].

Як видно із табл.2, внесок ФОП у результати діяльності інших сфер сервісу також великий, а в багатьох випадках – і значно перевищує результати діяльності підприємств (інші послуги, до яких відносять послуги індивідуального характеру, надають 81,27% ФОП). Більш розгорнутий аналіз внеску сфери сервісу у загальні результати діяльності реального сектору економіки показує, що в сфері освіти, індустрії гостинності (послуги тимчасового розміщення та харчування), відпочинку, мистецтва та розваг має місце приблизний паритет у співвідношенні результатів діяльності дрібних підприємців та підприємств, що функціонують у статусі юридичних осіб.

Такий значний внесок дрібних підприємців (ФОП) у розвиток сфери сервісу вказує на те, що існуючі в Україні регулятивні норми, які формують умови ведення бізнесу для цієї категорії підприємців (передусім режим оподаткування) є комфортнішими, ніж для підприємств, що функціонують за загальною системою оподаткування. І це може відіграти позитивну роль у нинішньому стані економіки, коли важливо підтримати самозабезпечення населення – адже багато працівників великих підприємств втратили свої робочі місця, а значить – і доходи. І їх прагнення створити для себе джерело доходів не має обмежуватися державою посиленням податкового тиску. Навпаки, за кризового стану економіки сектору малого бізнесу мають надаватися додаткові преференції – щоб згладити ризики входження в бізнес початківцям, дати їм змогу набути досвіду підприємництва як змагального процесу.

В сфері сервісу створюються нові робочі місця і забезпечується пропозиція продуктів, що мають споживчу цінність. І те, й інше має суспільну цінність, тому регулюється державою – у вигляді сукупності певних інструментів інституційного характеру, які підтримують розвиток малоформатних за масштабами діяльності підприємницьких структур. Ці інструменти мають свою специфіку в кожній країні – з огляду на ті стратегічні цілі, які визначаються урядом та ресурсні характеристики

національних економік. Водночас важливо бачити спільне у формуванні регулятивного механізму, елементами якого вони є – «спрямованість на те, щоб використання інструментів і важелів державної економічної політики давали змогу підвищувати здатність національних економік конкурувати на світових ринках» [21]. Значний відсоток внеску малого бізнесу в загальні економічні результати розвинених країн (в країнах ЄС дрібні підприємці створюють майже 70% робочих місць, забезпечуючи від 40% до 80% ВВП) [9]), вказує на те, що для його функціонування створено сприятливі умови, формалізовані у вигляді законів та інших правових норм.

Це приносить вигоду і державі – адже для успіху на ринку, де змагаються за споживача багато виробників товарів і послуг, дрібний підприємець має бути інноватором. Тим самим він дає поштовх розвитку нових суспільних потреб або вдосконалює способи задоволення існуючих. Так починали навіть такі гіганти сучасного ІТ-ринку як Apple та Google, займаючи спершу ту продуктову нішу, яка була зовсім далека від нинішніх функціоналів їх продуктів, а нині стрімко розширюється, наповнюючись новими пропозиціями з додатковими функціональними можливостями.

Розвиток сфери сервісу має особливе значення для України і з урахуванням того, що за 10 місяців війни втрачено третину доходів від загальної економічної діяльності, а експорт товарів за деякими (причому основними) позиціями знизився ще більше. І відновлення його у повоєнний період не очікується, оскільки зруйновано майже всю металургійну промисловість, понад 50% енергетики і найбільш конкурентоспроможні підприємства машинобудування, що розташовувались у східній частині України. Багато таких підприємств були учасниками міжнародних ланцюжків створення споживчої цінності завдяки перевагам своїх виробничих систем, які опирались на унікальне технологічне рішення. Такі підприємства змогли знайти своє місце у міжнародному розподілі праці навіть після розриву зв'язків з російськими споживчими ринками у 2014-2015 роках. Деякі з них були доволі конкурентоспроможними на зовнішніх ринках і як самостійний виробник, експортуючи продукцію кінцевого споживання навіть у країні ЄС (розгорнутий аналіз чинників, що супроводжували ці процеси, зроблено нами у [12]). Проте ті частини їх виробничих комплексів, які саме й забезпечували унікальність технологічних рішень, нині зруйновані, що автоматично означає втрату експортних можливостей.

Підприємства АПК України також втратили значну частину свого економічного потенціалу – як територіально (у вигляді тимчасово окупованих і непридатних для використання внаслідок перенасичення вибухонебезпечними пристроями) земельних ресурсів, так і у вигляді зруйнованих інфраструктурних комплексів. І очікування бізнесу щодо відновлення ділової активності в цих та інших виробничих сферах економічної діяльності є доволі песимістичними.

Зокрема, за даними грудневих соціологічних досліджень НБУ, найбільш песимістичними є очікування в будівельній галузі – Індекс очікування ділової активності (ІОДА) у грудні знизився до 35,6 проти 41,0 у вересні; це є логічним проявом безпекових ризиків через війну, які впливають на споживчий ринок – замовлення на нове будівництво значно зменшились. Індекс очікувань на ринку промислових виробників у грудні знизився до 43,4 відносно 47,1 у вересні. І основна причина – через гірші очікування нових замовлень на продукцію – як з боку внутрішнього попиту, так і за колишніми експортними позиціями.

У сфері торговельної діяльності в очікуванні ділової активності також посилюються негативні тенденції. Так, у жовтні порівняно з вереснем індекс знизився до 48,9 проти 49,9 у вересні (це відносно нейтральна зона); але в листопаді та грудні індекс відповідно склав 45,2 та 42,1. Тобто негативні тенденції набули сталості. Основна причина песимізму – неможливість налагодження повноцінної логістики (внаслідок пошкодження транспортної та енергетичної інфраструктури) та слабкий попит через зниження доходів населення. А підприємства сфери послуг хоч і зберегли песимістичні оцінки щодо своїх економічних результатів (ІОДА у вересні – 43,4; жовтні – 42,2; листопаді – 40,0. Проте в грудні очікування дещо поліпшились – до 41,8 [2]).

Фактично Україна опинилась в ситуації, коли лише сфера послуг може функціонувати, генеруючи позитивний економічний результат. Учасники саме цього сектору національної економіки проявили достатню адаптивність, здатність переключитись на виготовлення товарів і надання послуг першорядної необхідності, підтримуючи тим самим життєдіяльність міст і невеликих населених

пунктів та забезпечуючи прийнятний рівень життя населення. І це важливо для наповнення місцевих бюджетів, фінансування соціальних видатків та реалізації оборонних заходів. Тому цей сектор має отримувати й певну інституційну підтримку.

Як зазначалось нами раніше, запорукою успіху розвинених держав є збалансоване поєднання загальних правил економічної діяльності, які забезпечують рівні умови для ринкового співіснування усіх суб'єктів ринку, та певних преференцій для окремих його учасників (чи секторів), які виконують соціально важливу функцію [21]. Продовжуючи цю тезу, підкреслимо, що держава має виступати інститутом, що несе відповідальність за прогрес (рис.1).

Вона мусить акцентувати увагу на інноваційній складовій малого підприємництва, яка не тільки змінює структуру і ефективність бізнес-процесів, а й спонукає до реформування системи освіти – як інституту продукування і постачання нових знань. І якщо державні заклади освіти не спроможні швидко реагувати на ці запити, їх нішу займають приватні (школи, дитячі садочки, університети, мистецько-освітні заклади тощо), які надають освітні послуги вищої якості або урізноманітнюють їх зміст для підвищення їх споживчої цінності. Так само в режимі самоорганізації або за підтримки органів регіональної влади розвиваються й інші види сервісної інфраструктури, що сприяють зменшенню підприємницьких ризиків і зростанню ділової активності в інших секторах економічної діяльності.

Закріплені нормами законів податкові та інші інституційні преференції для суб'єктів малого підприємництва зумовлені усією логікою розвитку соціально-економічних систем. Адже саме малі підприємства у сприятливому інституційному середовищі, проявляють, за висловом Й. Кірцнера «підприємницьку пильність» [22], проактивно реагуючи на ще слабкі сигнали ринку і створюючи для себе ринкову нішу. Ця ринкова ніша в постіндустріальній економіці найчастіше з'являється у сфері сервісу. А економіка України за своєю структурою уже може бути віднесена до постіндустріальної. Як показують підрахунки за табл.1 і табл. 2, промисловість та будівництво як виробничі сфери економічної діяльності сукупно займали в 2021 р. 9% від загальної кількості суб'єктів господарювання і забезпечили близько 36% обсягів реалізації продукції, сільське, лісове і рибне господарство – відповідно 4% і 6%. Решта – це сфера послуг (близько 60%).

Водночас, пропонуючи широкий спектр послуг матеріального і нематеріального характеру, сервісні підприємства забезпечили лише 15% обсягів доходу від їх реалізації (див. табл.2). Це може свідчити про те, що сфера послуг, залишаючись привабливою з погляду відносної легкості започаткування бізнесу, не забезпечує достатньо високої з погляду суспільної корисності бізнесу ринкової віддачі. Можливо це також є однією із причин того, що за 8 місяців 2022 р. загальний експорт послуг Україною зменшився на 6% порівняно з відповідним періодом торік – з 11,4 до 10,7 млрд. дол. Це менші втрати порівняно з експортом товарів, обсяги якого за 8 місяців 2022 р. зменшилися на 31% (з 38,6 млрд. до 26,6 млрд. дол.), проте останнє є виправданим, адже зменшення більш ніж вдвічі експорту металів та 10-ти відсоткове зменшення виторгу від експорту с/г продукції (з 15 млрд. до 13,4 млрд. дол.) [18] зумовлене фізичним руйнуванням виробничих систем і логістично-інфраструктурних комплексів.

Зважаючи на все зазначене вище, є достатньо аргументів на користь того, що перегляд чинного законодавства для внесення змін у законодавче поле України має бути на користь обґрунтованих преференцій для малого бізнесу – але не торговельного, а сервісного, який здатен збільшувати експортні можливості України на ринку товарів і послуг і тим самим сприяти її економічному відродженню в складних умовах воєнного і повоєнного періоду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Актуальним і надзвичайно важливим завданням для України наразі є не тільки перемога над ворогом, а й планування відновлення економіки у повоєнний період. Зважаючи на те, що внаслідок війни значна кількість потужних підприємств, які формували економічний та експортний потенціал вітчизняної економіки фактично була зруйнована, як зруйнована й значна частина енергетичної інфраструктури, було б помилкою вважати, що їх діяльність буде відновлено найближчим часом і в попередньому форматі.

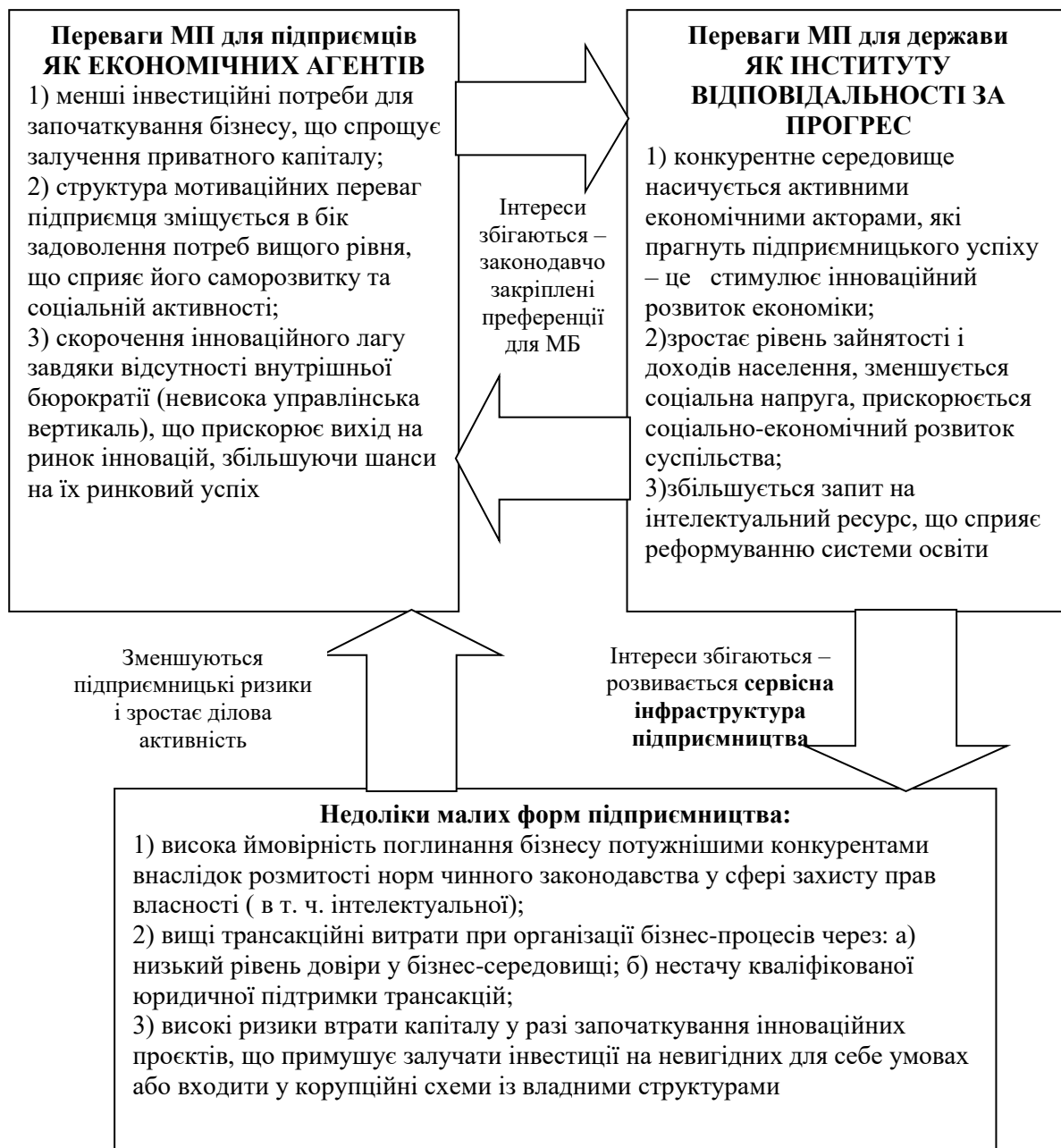

Рис.1. Взаємопосилення результативності взаємодії держави та підприємницького середовища через розвиток сервісної інфраструктури

Джерело: власна розробка авторів

На період війни їх місце у процесах створення економічного результату має зайняти малий та середній бізнес, оперативно реагуючи на запити ринку і знаходячи нові можливості задоволення суспільних потреб. І паралельно із розробкою планів структурних змін в економіці необхідне переосмислення відносин між державою і бізнесом.

Держава має стати інститутом, відповідальним за прогрес, а не самозбереження влади як такої. На основі авторського бачення основних переваг і слабких місць підприємництва у його малих формах показано можливості взаємопосилення результативності взаємодії держави та підприємницького середовища і місця у цих процесах сервісних підприємств. Розроблення

рекомендацій для здійснення інституційних змін з метою дієвої підтримки розвитку знаннєвмісних сервісних підприємств, які здатні підвищувати споживчу цінність продукції промислових виробників і визначено предметом подальших досліджень.

Джерела та література

1. Стан та потреби бізнесу для екологічного післявоєнного відновлення: результати опитування. URL: business/diia.gov.ua/ (дата звернення 16.09.2022).
2. Національний банк України. Щомісячні опитування підприємств України. Грудень 2022 року. URL: bank.gov.ua/ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2022_12/pdf?v=4 (дата звернення 28.12.2022)
3. Громов В. Б. Механізм формування споживчого попиту в економіці України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 7–8. С. 57–67. DOI: 10.5281/zenodo.1445397.
4. Кисилев В.В. Сфера услуг в постиндустриальном обществе и тенденции ее развития URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sfera-uslug-v-postindustrialnom-obschestve-i-tendentsii-ee-razvitiya> (дата звернення: 24.10.2022).
5. Irtysheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. (2021). The effect of digital technology development on economic growth. *International Journal of Data and Network Science*. Том.5. №1. P.25-36.
6. Яхно Т. П. Соціалізація економіки та індивідуалізація споживчого ринку як необхідні передумови національного розвитку. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 2. С. 12–17. <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.2.3>.
7. Косіченко І.І. Генеза сервісної економіки: головний тренд постіндустріального суспільства. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 48–1. С. 29–35. <https://doi.org/10.32843/bses.48-5>.
8. Orcutt G. H. A new type of socio-economic system. *International Journal of Microsimulation*, 2007. №1(1). P. 3–9.
9. Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/>
10. Стадник В.В., Мукомела-Михалець В.О. Підприємницькі структури промислового сектору економіки України: стан і перспективи розвитку в умовах глобалізації. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 4. С.93–99.
11. Jackson R.W. Rogerson P., Plane D., Huallachain O. B. A Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change. *Economic Systems Research*, 1990. №2(3). P. 259–269.
12. Лупак Р.Л., Штець Т.Ф. Стратегічне програмування державної політики цифровізації реального сектору економіки України. *Економіка та держава*. 2020. № 1. С.33-39. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.1.33>
13. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2020 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.11.2022).
14. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні. Закон України 1667-IX від 15.07.2021. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/schow/1667-20#Text>
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні №1946-IX від 14/12.2021 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/schow/1946-20#Text>
16. ВРУ прийняла закон про спецрежим оподаткування для ІТ-компаній. URL: news.dtkr.ua/taxation/common/73696 (14.12.2021)
17. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 12.03.2022).
18. Експорт ІТ-послуг зріс на 16% за неповний рік. Url: [Opendatabot.ua/analytics/itexport-august](https://opendatabot.ua/analytics/itexport-august) (07.10.2022)
19. Strutynska I., Kozbur H., Dmytrotso L., Bodnarchuk I., Hlado O. Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. *Problems of Infocommunications. Science and Technology*, 2019. p. 278–282. DOI: 10.1109/PICST47496.2019.9061464/
20. Стадник В.В., Головчук О.В., Головчук Ю.О. Стан і чинники економічної динаміки підприємств машинобудування України. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С.140–148.
21. Stadnyk V., Sokoliuk G., Goncharuk A., Matviiets O. Institutional factors of competitiveness and development of the national economy. *Advances in economics, business and management research*. 2019. Vol. 99. P. 376–380.
22. Кирцнер И. Конкупенция и предпринимательство /Пер. С англ.; под ред. А.Н. Романова. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 239 с.

References

1. Stan ta potreby biznesu dlia ekolohichnoho pisliavoiennoho vidnovlennia: rezultaty opytuvannia. [The state and needs of business for environmental post-war recovery: survey results] URL: business/diia.gov.ua/ (data zvernennia 16.09.2022).
2. Natsionalnyi bank Ukrainy. Shchomisiachni opytuvannia pidpriemstv Ukrainy [National Bank of Ukraine. Monthly surveys of enterprises of Ukraine] Zhovten 2022 roku. URL: bank.gov.ua/ua/admin_uploads/article/Business_survey_m_2022_10/pdf?v=4 (data zvernennia 2.11.2022)
3. Hromov V. B. (2018), Mekhanizm formuvannia spozhyvchoho popytu v ekonomitsi Ukrainy [The mechanism of formation of consumer demand in the economy of Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. № 7-8. S. 57-67 [in Ukrainian].
4. Kysylev V.V. Sfera uslug v postindustrialnom obshchestve i tendentsii jejo razvitiia [The service sector in a post-industrial society and its development trends] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sfera-uslug-v-postindustrialnom-obshchestve-i-tendentsii-ee-razvitiia> (дата звернення: 24.10.2021) [in Russian].
5. Irtysheva I., Stehnei M., Popadynets N., Bogatyrev K., Boiko Ye., Kramarenko I., Senkevich O., Hryshyna N., Kozak I., Ishchenko O. (2021). The effect of digital technology development on economic growth. *International Journal of Data and Network Science*. Том.5. №1. P.25-36. [in English].
6. Yakhno T. P. (2019). Sotsializatsiia ekonomiky ta indyvidualizatsiia spozhyvchoho rynku iak neobkhidni peredumovy natsional'noho rozvytku [Socialization of the economy and individualization of the consumer market as necessary prerequisites for national development]. *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii : Ekonomika i menedzhment*. Vyp. 2. S. 12-17 [in Ukrainian].
7. Kosichenko I. (2019) Geneza servisnoji ekonomiki: holovnyj trend postindustrialnoho suspilstva [The genesis of the service economy: the main trend of post-industrial society]. *Prichornomorski ekonomichni studii*. № 48–1. S. 29–35 [in Ukrainian].
8. Orcutt G. H. (2007). A new type of socio-economic system. *International Journal of Microsimulation*. №1(1). P. 3–9 [in English].
9. Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises. URL: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/files/supporting-documents/2008/> (data zvernennia 7.11.2022) [in English].
10. Stadnyk V.V., Mukomela-Mykhalets V.O. (2017) Pidpriemnytski struktury promyslovoho sektoru ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku v umovakh hlobalizatsii [Entrepreneurial structures of the industrial sector of the economy of Ukraine: the state and prospects of development in the conditions of globalization]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 4. S.93–99 [in Ukrainian].
11. Jackson R.W. Rogerson P., Plane D., Huallachain O. B. (1990). A Causative Matrix Approach to Interpreting Structural Change. *Economic Systems Research*, №2(3). P. 259–269 [in English].
12. Lupak R.L., Shtets T.F. (2020). Stratehichne prohramuvannia derzhavnoi polityky tsyfrovizatsii realnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Strategic programming of the state policy of digitization of the real sector of the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. № 1. S.33-39. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.1.33 [in Ukrainian].
13. Kilkist diiuchykh subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2020 rotsi [The number of active business entities by type of economic activity in 2020]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].
14. Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini [On stimulating the development of the digital economy in Ukraine] Zakon Ukrainy 1667-IX vid 15.07.2021. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (data zvernennia 12.11.2022) [in Ukrainian].
15. Pro vnesennia zmin do Podatkovooho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine on stimulating the development of the digital economy in Ukraine] №1946-IX vid 14/12.2021 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1946-20#Text> (data zvernennia 12.12.2022) [in Ukrainian].
16. VRU pryiniiala zakon pro spetsrezhym opodatkuvannia dlia IT-kompanii [The Verkhovna Rada adopted a law on a special taxation regime for IT companies] URL: news.dtki.ua/taxation/common/73696 (14.12.2021) [in Ukrainian].
17. Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, poslug) subiektiv hospodariuvannia za vydamy ekonomichnoi diialnosti [The volume of sold products (goods, services) of business entities by types of economic activity] URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (data zvernennia 12.03.2022) [in Ukrainian].
18. Eksport IT-poslug zris na 16% za nepovnyi rik. [Export of IT services increased by 16% in a partial year]. Url: [Opendatobot.ua/analytics/itexport-august](https://opendatobot.ua/analytics/itexport-august) (07.10.2022) [in Ukrainian].

19. Strutynska I., Kozbur H., Dmytrotsa L., Bodnarchuk I., Hlado O. (2019). Small and Medium Business Structures Clustering Method Based on Their Digital Maturity. *Problems of Infocommunications. Science and Technology*. S. 278-282. DOI: 10.1109/PICST47496.2019.9061464/ [in English].

20. Stadnyk V.V., Holovchuk O.V., Holovchuk Yu.O.(2017) Stan i chynnyky ekonomichnoi dynamiky pidpriemstv mashynobuduvannia Ukrainy [State and factors of economic dynamics of machine-building enterprises of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. № 2. S.140–148 [in Ukrainian].

21. Stadnyk V., Sokoliuk G., Goncharuk A., Matviiets O. (2019). Institutional factors of competitiveness and development of the national economy. *Advances in economics, business and management research*. Vol. 99. P. 376–380 [in Ukrainian].

22. Kyrtsner Y. (2001). Konkurentsya i predprinimatelstvo [Competition and Entrepreneurship] /Per. s anhl.; pod red. A.N. Romanova. Moskva: YuNYTY-DANA, 239 s. [in Russia].

Стаття надійшла до редакції 22.12.2022 р.